

6. Максимюк А. Рынок овощей и фруктов в Украине / [А. Максимюк, Е. Поперечная, В. Лапа та ін.]. – К. : Полиграф плюс, 2011. – 96 с.
7. Борщевський П. П. Підвищення ефективності розвитку і розміщення харчової промисловості / П. П. Борщевський, Л. Г. Чернюк, О. Б. Шмаглій. – К. : Наукова думка, 1994. – 157 с.
8. Ефективність сільськогосподарського виробництва в особистих господарствах громадян (за матеріалами обстежен-

ня) / [П. І. Гайдуцький, Ю. О. Лупенко, М. В. Гладій та ін.] ; за ред. П. Т. Саблука, В. Я. Месель-Веселяка, Ю. Я. Лузана. – К. : Інститут аграрної економіки УААН, 2001. – 378 с.

9. Базилевська В. М. Перелік садивного матеріалу плодкових, ягідних, горіхоплідних, малопоширених культур, винограду та хмелю, вирощеного в Україні у 2011 р. / В. М. Базилевська, Ю. Ю. Телепенко. – К. : УДПАІ, 2012. – 45 с.

Стаття надійшла до редакції 14 листопада 2012 року

УДК 338.432

Л. П. Руда,
аспірантка кафедри міжнародної економіки
Вінницького національного аграрного університету (Україна)
lil-ruda@yandex.ru

ТЕНДЕНЦІЇ РОЗВИТКУ АГРАРНОГО СЕКТОРУ В УМОВАХ РИНКОВИХ ТРАНСФОРМАЦІЙ

У статті досліджено стан та специфіку розвитку вітчизняного сільського господарства у трансформаційний період; висвітлено переваги і недоліки нових організаційно-правових форм господарювання та особливості їх адаптації до ринкових умов.

Ключові слова: ефективність, сільське господарство, розвиток, трансформації.

Л. П. Руда
ТЕНДЕНЦИИ РАЗВИТИЯ АГРАРНОГО СЕКТОРА В УСЛОВИЯХ РЫНОЧНЫХ ТРАНСФОРМАЦИЙ

В статье рассмотрены состояние и специфика развития отечественного сельского хозяйства в трансформационный период; определены преимущества и недостатки новых организационно-правовых форм хозяйствования и особенности их адаптации к рыночным условиям.

Ключевые слова: эффективность, сельское хозяйство, развитие, трансформации.

Liliya Ruda
PROGRESS TRENDS OF AGRICULTURE IN THE CONDITIONS OF THE MARKET TRANSFORMATIONS

The article describes the state and the features of the domestic agriculture in the transformation period; it determines advantages and disadvantages of new forms of managing in agriculture and the features of their adaptation to the modern terms.

Key words: effectiveness, agriculture, development, transformations.

Постановка проблеми. Аграрному сектору економіки України належить особливо важлива соціально-економічна роль. Однак реформаційні процеси, що відбулися протягом останніх десятиліть, суттєво вплинули на спрямування розвитку цієї галузі, означивши ряд кризових тенденцій. Особливістю трансформаційних процесів в Україні є те, що вони, з одного боку, значно збільшили потенціал аграрного сектору, надавши широкі можливості для розвитку галузі, а з другого боку, спричинили появу цілої низки соціально-економічних проблем, що мають регіональний характер. З огляду на це дедалі більше актуалізується завдання всебічної оцінки регіональних факторів та їх впливу на ефективність сільського господарства й розвиток сільських територій загалом.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Останні аграрні реформи в Україні мали за мету формування нового типу сільського господарства на засадах пріоритетів ринкових критеріїв ефективності та досконалості. У вітчизняній агроекономічній літературі аналіз проблем реформування в АПК в останній період активно здійснювали такі науковці, як А. Гайдуцький, М. Дем'яненко, В. Зінючук, С. Кваша, І. Лукінов, П. Макарченко, А. Малієнко, В. Месель-Веселяк, С. Онисько, О. Онищенко, Б. Пасхавер, П. Саблук, В. Ситник, М. Федоров, В. Юрчишин та ін. Усі вони доходять спільного висновку щодо необхідності зміни концепції аграрних реформ і пошуку шляхів виходу з кризи, який передбачатиме проведення складних та багатогранних перетворень. Водночас, збільшується розуміння того, що економічні проблеми галузі мають безпосередній соціальний контекст, пов'язаний із розвитком конкретних сільських територій.

Мета статті полягає в узагальненні останніх тенденцій трансформації аграрного сектору, оцінюванні ефективності та визначенні перспектив цього процесу.

Основні результати дослідження. Агропромисловий комплекс України – це велике міжгалузеве утворення, органічна частина економіки країни, яка включає сукупність галузей, пов'язаних між собою процесом відтворення, основне завдання якого – забезпечення продовольчої безпеки країни, а також створення експортного потенціалу сировини і продовольства. У сфері діяльності АПК формується майже 60% фонду споживання, створюється 17% ВВП. Важливою складовою АПК є сільське господарство, одиниця валової продукції якого створює умови для виробництва більше десяти її одиниць в інших галузях. Проте ситуація у цьому секторі економіки залишається досить складною й неадекватною його ролі в державі [1].

На думку П. Саблука [1], низька ефективність с.-г. виробництва не забезпечує розширеного відтворення; на селі найгострішими залишаються соціальні проблеми. Наслідком кризи розвитку сільських територій і сільського господарства стали відсутність мотивації до праці, безробіття, бідність та трудова міграція; загрозливих темпів набуває деградація демографічно-відтворювального, а відтак і трудового потенціалу села; відбувається деіндустріалізація сільського господарства.

За даними О. Бородіної та І. Прокопи [2], за роки реформ на селі значно збільшилася кількість людей, що живе в умовах абсолютних злиднів, поглибився розрив між багатими і бідними, активізувалося обезлюднення сільських територій. Показники дезінтеграції соціальної складової потенціалу села досягли загрозливих масштабів

майже в усіх регіонах України. Нарощування великотоварного виробництва на земельних масивах, сконцентрованих у надмірних розмірах, пропонується нині як засіб вирішення соціально-економічних проблем села. Проте, як зазначається [2], утворення великотоварних виробничих структур не є необхідною і достатньою умовою подолання бідності. Фетишизація обсягів виробництва, притаманна радянському періоду, за інерцією продовжує культивуватися сьогодні. Потреба в управлінні та контролі над виробничою діяльністю призвела до домінування єдиної міри – валового виробництва с.-г. продукції. Вартісні показники обсягів виробництва тепер сприймаються як свідчення добробуту зайнятих у сільському господарстві та показником, яким вимірюється рівень розвитку сільської місцевості.

Як зазначає В. Проценко [3], для аграрного сектору економіки характерним є те, що переважна більшість організаційно-господарських форм перебуває лише у стадії адаптації до ринкових умов, натомість реальна практика оренди землі, що склалася, не може бути тим «двигуном», який забезпечить високоефективне використання земельних угідь; наголошується також на неперспективності очікувань вищої ефективності господарювання таких організаційних форм, як комерційні підприємства, ТОВ, приватні й приватно-орендні підприємства порівняно із кооперативними і корпоративними формами господарювання. Сумнівною також є ставка на особисті господарства населення (ОГН) та індивідуальні селянські господарства, які, незважаючи на сталість свого функціонування, здатні ефективно розв'язувати лише проблему самозабезпечення сім'ї й лише частково – формування внутрішнього ринку продовольства. Значною частиною вчених підкреслюється [3] перспективність розвитку сільського господарства на основі якнайширшого використання досягнень НТП, створення високопродуктивного і високотоварного виробництва великих с.-г. підприємств, кооперативів та різного роду їх модифікації у формі інтеграційних агропромислових об'єднань, корпорацій, холдингів, концернів тощо.

Прихильниками курсу аграрних реформ ринкового типу в Україні акцентується увага [4] на тому, що у процесі трансформації було опрацьовано власну, тобто орієнтовану на реалії українського села, модель реформування земельних відносин та аграрного сектору, створено багатокладність виробництва на селі, функціонування різних рівноправних форм господарювання, досягнуто соціальних зрушень, збулися історичні прагнення селян: земля передана у їхню власність і збережена за ними. Вважається також [4], що аграрна реформа 1990-х рр. мала належне наукове й законодавче обґрунтування, а вади полягають насамперед у зволіканні із створенням нових господарських структур ринкового типу, низькому розмірі орендної плати та ін., а також недосконалості економічного механізму господарювання, що мало макроекономічне коріння.

Дослідниками робиться наголос на значних структурних змінах у постприватизаційному вітчизняному сільському господарстві, а саме: збільшенні частки рослинництва і скороченні тваринництва, що порушило як економічний баланс галузі у цілому, так і процеси відтворення земельних та інших ресурсів. У своїй більшості підприємства займаються тільки вирощуванням с.-г. культур, які мають високий рівень рентабельності (зернові культури, ріпак). Водночас підприємства нового типу не зацікавлені у розвитку сільських населених пунктів, поліпшенні їх благоустрою та добробуту населення тощо. Звертається увага [5] на таких останніх тенденціях, як поглинання сільського господарства фінансово міцними структурами (холдингами, фінансово-промисловими групами, великими компаніями, АТ), для яких інвестування в сільське господарство має тільки одну мету – одержання прибутку сьогодні, без погляду в майбутнє й без урахування соціально-економічних проблем сільських територій. За такого сценарію розвитку аграрне виробництво стає сировинним додатком цих структур, втрачаючи своє призначення – виробництво широкого спектра с.-г. продукції, що призведе до знищен-

ня українського села, культури тощо. Усе це вимагає регулювання процесу капіталізації в аграрному секторі, виведення його із простору ринкової спонтанності.

Як економічні, так і соціальні проблеми реформування вітчизняного аграрного сектору дотепер залишаються предметом детального аналізу в силу своєї великої практичної значущості. Вивчення таких проблем потребує їх структуризації, визначення об'єктивних передумов появи, детермінантних факторів змісту і можливості вирішення. У сучасній агроекономічній літературі докладно розкрито суть проблем АПК. Доцільно окреслити такі її аспекти.

Сьогодні переважає точка зору про безпосередній зв'язок між реформами та спадом виробництва, руйнуванням виробничого потенціалу, зниженням життєвого рівня селян практично в усіх регіонах [6–8]. Підкреслюється, що проблеми сучасного вітчизняного АПК мають комплексний соціально-економічний характер, але головними серед них є низька ефективність і конкурентоспроможність, недостатня техніко-технологічна оснащеність та наукове забезпечення, неефективне державне регулювання, низький рівень менеджменту й т. ін. Зі свого боку, проблему трансформації сільського господарства ми вбачаємо не стільки в кількісних змінах, скільки у згортанні традиційних для українського села ролі та функцій с.-г. підприємства. Беззаперечним є той факт, що нові форми сільського підприємництва через різні причини виявилися нездатними залучити наявні трудові ресурси українського села; трансформація виробництва фактично стала його деформацією з усіма супутніми наслідками цього процесу. Тож очевидно, що сьогодні потрібно розвивати принципово нові форми бізнесу в аграрному секторі, оскільки, як підкреслюється [9], визначальною умовою економічного процвітання стає розвинутість підприємницької діяльності.

Традиційною в науковій літературі є констатація вченими того факту, що трансформаційні процеси насамперед змінюють відносини власності. Поділяємо точку зору Ю. Нестерчук [7] про те, що важливо формувати не тільки права власності, а й соціальні норми та правила, пов'язані з їх реалізацією. Соціальний зміст зазначеної проблеми полягає у протистоянні трудового і нетрудового типу приватної власності на селі; у зв'язку з цим підкреслюється, що між трудовою приватною власністю та виробництвом існує внутрішній, суттєвий, постійно діючий причинно-наслідковий зв'язок, який виступає як закон власності, за яким можна привласнити те і стільки, скільки вироблено [10]. Звідси доводиться, що аграрна політика повинна формуватися та впроваджуватися з урахуванням особливостей трудових відносин між власником-роботодавцем і наймаймом працівником [7].

Основною вадою сучасної економічної моделі, як вважається [11], є те, що притаманний ринковій економіці процес капіталізації не є основним в українській економіці, що ставить під сумнів ознаки її ринковості; зазначається також, що яскраво виражений процес концентрації землі призведе в майбутньому до різкого зменшення працездатного населення, пов'язаного із аграрною сферою (від 20–25% до 5–10%) на фоні зростання технологічної залежності вітчизняного аграрного сектору; висновується, що саме особливості концентрації землі та нагромадження капіталу обумовлюють катастрофічну ситуацію для українського села. Доцільно акцентувати на важливості точки зору [11] про те, що на загальнодержавному рівні реформування основним є питання, як діяти в кожному конкретному випадку (в селі, селищі, районі й т.п.) з огляду на різні перспективи різних територіальних формувань на селі.

На думку дослідників [12], одним із найважливіших завдань агропромислового виробництва постіндустріального типу є не тільки істотне збільшення обсягів виробництва, а й значне підвищення прибутковості й конкурентоспроможності галузі. Проте навіть у найбільш сприятливий для господарювання 2007 рік норма прибутку на вкладений у сільське господарство капітал (з урахуванням вартості землі) дорівнювала 3,1%, тоді як у се-

редньому по країні – 10,9%. Ці порівняння переконливо свідчать, що в Україні не відпрацьовано паритетних міжгалузевих економічних відносин, щоб галузь сільсько-го господарства стала інвестиційно привабливою для бізнесу.

Методика вивчення функціонування АПК в умовах ринкових відносин повинна включати різні напрями аналізу, де чи не основним визнається регіональний аспект [13]. Кожний із цих напрямів вимагає своєрідних підходів, методів, критеріїв визначення завдань. Тож необхідно забезпечити поступовість та послідовність досліджень агровідтворювальних процесів – від окремих підприємств до регіону.

Деякі вчені дотримуються думки про перспективи розвитку АПК через реалізацію стратегії створення системи спеціалізованих ресурсних комплексів, проблематичність реанімування пріоритетів аграрної політики підтримки великих товаровиробників, однозначно трактовану вищу ефективність концентрації виробництва і т. ін. [7; 10]. Не можна оминати увагою й той факт, що вітчизняне сільське господарство належить до усталено збиткових. У цьому контексті В. Месель-Веселяк [4] зазначає, що за умов збитковості або малоприбутковості та відсутності власних фінансових ресурсів навіть найдосконаліша організаційна структура не розвиватиметься, і не слід очікувати переливання капіталу у збиткову галузь. Хотіли б підкреслити, що фокусування уваги на цих чи діаметрально протилежних підходах відображають суть функціонального тлумачення с.-г. виробництва, проте залишає поза увагою структурний фактор побудови ефективного бізнесу на селі. Вважаємо, що перспективи аграрного сектору економіки полягають лише і насамперед у формуванні бізнесу на селі, а не аграрного бізнесу загалом.

Ряд дослідників вважає, що кризові тенденції в АПК мають яскраво виражену регіональну ознаку. Як доведено В. Копитком, сьогодні вкрай важливо на територіальному рівні АПК здійснити регулювання соціально-економічного середовища для ефективного використання робочої сили [14], а для подолання зазначених вище недоліків доцільно розробити модель управління розвитком регіональних АПК, яка увірала б у себе власний вітчизняний досвід, а також усе позитивне, що існує сьогодні у світовій практиці. Для цього доцільно взяти заходів із підвищення ефективності функціонування центрів реформування сільського господарства, що можливо за умови дотримання низки принципів, і насамперед використання достовірної бази даних про національні й регіональні особливості розвитку АПК.

У зв'язку зі складністю протікання трансформаційних процесів в АПК актуальним є питання підвищення ефективності функціонування с.-г. підприємств. Наголошується [15] на необхідності систематизації процесу реформування АПК, основними напрямками якого повинні стати: зміна стратегії розвитку підприємства; реструктуризація статутного фонду; виділення самостійних ринково-підприємницьких структур; покращення системи управління. Проте форма власності автоматично не вказує на її економічний потенціал. Тому етап зміни форм власності має стати не кінцевим, а перехідним у реформуванні. Наступним його кроком є створення підприємницьких структур на селі.

У сучасних умовах широкі верстви економічно активного сільського населення через згорання виробництва, незадовільне його інвестування, занепад сфери обслуговування не мають можливостей забезпечити себе робочими місцями [16; 17]. Низькі доходи і незадовільна платоспроможність сільських сімей істотно скорочують обсяг споживання найважливіших продуктів харчування, що негативно позначається на стані здоров'я, знижує трудову активність та стандарт життя. Серед основних економічних і соціальних процесів, які спричинили зниження ефективності використання трудових ресурсів на селі, слід назвати дисбаланс попиту й пропозиції робочої сили на ринку праці; низький рівень оплати праці, пенсій та до-

помоги; занепад соціальної інфраструктури в сільській місцевості; неефективна державна допомога і незадовільне інформативне забезпечення щодо працевлаштування. Саме тому нині особливо важливим є не лише формування, а й збереження та раціональне використання соціально-трудового потенціалу села.

Висновки. Реформування аграрного сектору вітчизняної економіки має складний характер і багатогранні наслідки. Суть цього процесу на останніх етапах реформ полягає у створенні на селі нових організаційно-правових форм господарювання, які за рядом ознак – насамперед характером соціальних функцій – принципово відрізняються від с.-г. підприємств колективного типу, що домінував до початку 2000-х рр., а також їх радянських аналогів. Ми переконані, що, виходячи із суспільних пріоритетів, формування конкурентоспроможного с.-г. виробництва та нового каркасу підприємств в аграрному секторі можливе в разі забезпечення підтримки з боку держави нових організаційно-правових форм на умовах досягнення певного компромісу між ринковими і суспільними критеріями ефективності господарювання; належного контролю за використанням земельних ресурсів; урегулювання характеру інвестиційного процесу в АПК, який має підлягати корегуванню з позицій вирішення проблем сільських громад. Зазначене обумовлює нове бачення ролі сільської муніципальної влади, сільських громад та є предметом для подальших досліджень.

Література

1. Саблук П. Стан і перспективи розвитку агропромислового комплексу України / П. Саблук // Економіка України. – 2008. – № 12. – С. 4–18.
2. Бородіна О. Сільський розвиток в Україні: проблеми становлення / О. Бородіна, І. Прокопа // Економіка України. – 2009. – № 4. – С. 74–85.
3. Проценко В. О. Організація корпоративних форм господарювання як фактор зростання економічної ефективності сільськогосподарського виробництва / В. О. Проценко // Економіка АПК. – 2003. – № 10. – С. 11–17.
4. Месель-Веселяк В. Я. Розвиток та ефективність організаційно-правових форм господарювання в сільському господарстві України / В. Я. Месель-Веселяк // Економіка АПК. – 2004. – № 11. – С. 18.
5. Скальський В. В. Реформування сільського господарства на Хмельниччині / В. В. Скальський // Економіка АПК. – 2008. – № 4. – С. 38–41.
6. Лупенко Ю. О. Системні трансформації аграрного сектору економіки / Ю. О. Лупенко // Економіка АПК. – 2007. – № 5. – С. 49–51.
7. Нестерчук Ю. О. Інститут приватної власності та інтеграційні процеси в АПК / Ю. О. Нестерчук // Економіка АПК. – 2007. – № 5. – С. 96–99.
8. Месель-Веселяк В. Я. Фінансування виробництва в сільськогосподарських формуваннях / В. Я. Месель-Веселяк // Економіка АПК. – 2007. – № 5. – С. 18–23.
9. Ключник А. В. До методики оцінки ефективності підприємницької діяльності аграрних формувань / А. В. Ключник // Економіка АПК. – 2006. – № 9. – С. 71–74.
10. Павлишенко М. М. Закономірності розвитку форм власності та аграрна реформа / М. М. Павлишенко // Економіка АПК. – 2005. – № 4. – С. 23–30.
11. Геєць В. М. Перспективи аграрних трансформацій та їх вплив на розвиток подій в економіці України / В. М. Геєць // Економіка АПК. – 2006. – № 7. – С. 11–14.
12. Мельник Ю. Ф., Саблук П. Т. Агропромислове виробництво України: уроки 2008 року і шляхи забезпечення інноваційного розвитку / Ю. Ф. Мельник, П. Т. Саблук // Економіка АПК. – 2009. – № 1. – С. 3–15.
13. Гришук В. Б. Проблема ефективного управління регіонального АПК на сучасному етапі / В. Б. Гришук // Наукові записки Тернопільського державного педагогічного університету ім. Володимира Гнатюка. – Серія 10: Економіка. – 2001. – № 7. – С. 131–134.
14. Копитко В. І. Реформування та регулювання економіки регіонального агропромислового комплексу / В. І. Копитко. – Львів: Львівський державний аграрний університет, 2005. – 550 с.
15. Коляденко С. В. Регіональні особливості розвитку агропромислової сфери / С. В. Коляденко // Збірник наукових праць Черкаського державного технологічного університету. – Черкаси: ЧДТУ, 2008. – Вип. 19, ч. II. – С. 57–59. – (Серія «Економічні науки»).
16. Курбацька Л. М. Продуктивність праці у підвищенні економічної ефективності сільськогосподарського виробництва / Л. М. Курбацька // Економіка: проблеми теорії та практики: Збірник наукових праць. Випуск 201: В 5 т. Том I. – Дніпропетровськ: ДНУ, 2005. – С. 171–177.
17. Сус Т. Й. Безробіття сільського населення в Івано-Франківській області / Т. Й. Сус // Економіка АПК. – 2004. – № 6. – С. 129–135.

Стаття надійшла до редакції 7 листопада 2012 року